

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО ТА ПСИХІЧНОГО СТАНУ СУБ'ЄКТА

Наталія Ханикіна

У мовознавчій літературі виділяється семантична група дієслів, які позначають фізичний та психічний стан суб'єкта. Зазначена група дієслів описана в лексикологічній літературі (Апресян 1974; Авилова 1976; Елисеєва 1977; Васильєв 1981; Якубова 1988; Сухарина 2003).

До дієслів на позначення фізичного і психічного стану суб'єкта слід включити дієслова, які справді означають і називають стан суб'єкта – фізичний і психічний – як динамічний процес, який не прагне до якого-небудь завершення, межі.

Лексико-семантична група (ЛСГ) – це група слів, об'єднаних спільною семантичною ознакою, наявна в значенні кожного з них. Інваріантна ознака всієї ЛСГ визначається однією архісемою, яка визначає структуру значення опорного слова, так званого ідентифікатора групи. Для дієслів стану визначальною архісемою виступає сема «перебувати в якомусь стані».

Для правильного і повного визначення ЛСГ необхідно знайти всі ті категоріально-лексичні семи, які об'єднують лексеми в один семантичний клас. Ці семи мають зовні непомітний, «прихований» характер на відміну від граматичних (грамем), втілених у морфологічній будові слова. У зв'язку з цим особливого значення набуває інтуїція дослідника, що полягає у вмінні осмислити наявність тих чи інших сем у значеннях окремих дієслів. Але власне-семантичний підхід не може бути достатнім для вичерпної характеристики будь-якого лінгвістичного явища, він має бути підкріплений використанням інших методів лінгвістичних досліджень.

Серед основних характеристик, які дають можливість поділити дієслівні предикати на різні класи, більшість лінгвістів виділяє такі, як співвіднесеність дії/стану з часовою віссю, їх місце на часовій осі, орієнтованість на суб'єкт/об'єкт, тип суб'єкта, фазовість, контрольованість, перспективність, статичність/динамічність.

Можна сформулювати такі класифікаційні ознаки дієслів стану:

1. Стан, який виражається дієсловом, безпосередньо розміщений на часовій осі і тому має місце в будь-якій точці часового відрізка, з яким співвідноситься. Наприклад: *Павло день і ніч спатиме* (Г. Тютюнник).

2. Предикати стану орієнтовані на суб'єкт стану. Цю особливість відзначає А.Г. Єлісеєва. Якщо навіть суб'єкт стану прямо не маніфестований у граматичній будові, то його встановити не важко. Наприклад: *Не бійтеся заглядати у словник* (М. Рильський).

3. Суб'єкт стану належить до типу пацієнтів. Ці суб'єкти характерні тим, що протікання чи підтримання стану цілком підтримується зовнішньою щодо суб'єкта силою. Тому стан існує без затрат якихось зусиль, енергії. Наприклад: *Але пішов, бо був солдатом, / У кризі кляк*. (П. Воронько).

4. Стан не тільки займає певні відрізки на часовій осі, а й не може абстрагуватися від них. Наприклад: *Згадав, як він бідував, коли батько відмовився від нього і припинив всяку допомогу* (О. Досвітній).

5. Стан характеризується показником статичності, який неможливий з поєднанням прислівників *швидко, повільно*: *Він швидко дрімав, але: він швидко задрімав*.

6. Стан не сумісний з поширювачами типу *хто-небудь*: *дитина вередує, учень мовчить (будь-який учень мовчить)*.

7. Дієслова стану мають значення недокожаного виду.

8. Стани, які виражаються дієслівними предикатами, можуть розрізнятися за ступенями напруженості, поєднуючись з прислівниками зі значенням продовжуваності, повторюваності: *довго, завжди, щодня*. Наприклад: *Частіше стали снитися мені / Степи засмагли в рідній стороні* (М. Нагнібида).

Суто дієслівна категорія стану є поширеною в лексико-граматичному класі слів, однак, для запропонованого наукового дослідження взяті дієслова на позначення фізичного і психічного стану суб'єкта, який є носієм стану або «процесором», тобто істота.

Для виділення ЛСГ дієслів, що позначають фізичний і психічний стан суб'єкта, послугував «Словник української мови» (в 11-ти томах, К., 1970–1980), «Фразеологічний словник української мови» (в 2-х томах, К., 1993, 1999²), «Словник синонімів у 2-х томах» (К., 1999) та діалектологічні словники. Зазначена лексико-семантична група дієслів

налічує близько 300 одиниць, а широкий діапазон семантики поставили питання про детальну класифікацію цих дієслів. Очевидним є те, що крім архісеми «перебувати в якомусь стані» в згаданій ЛСГ можна виділити ще цілий ряд різноманітних за характером ознак конкретнішого значення. Це семи другого ступеня ідентифікації дієслів, які дають змогу виділити детальніші групи в межах ЛСГ, що об'єднують близькі за семантикою дієслова. Користуючись набором дихотомічних сем «стан зовнішній – стан внутрішній», «стан фізичний – стан психічний», «емоції – почуття – відчуття» і под., що виступають як диференціюючі ознаки, можна виділити такі семантичні підгрупи.

Для детальної характеристики згаданої групи ЛСГ слід класифікувати відповідні дієслова, щоб дослідити якомога повніше, добираючи відповідні лінгвістичні методи.

І. а) Дієслова внутрішнього психічного стану можна поділити на такі підгрупи з антонімічними парами та своїми синонімічними рядами: *спокій – роздратування, радість – сум, закоханість – ненависть*. Наприклад:

1. Стішив мене цей лист
(Л. Українка).

2. Ніхто її не втішав,
не розраював (П. Загребельний).

3. Так ніхто не кохав.
Через тисячі літ лиш приходить
подібне кохання (В. Со-
сюра).

1. Марія одразу розгубилася
і навіть збентежилася,
побачивши на своєму порозі
розгніваного Самійла (В. Кучер)

2. Турн біснується, лю-
тує, / В сусідні царства шле
послів (І. Котляревський).

3. Арсенова душа не ви-
носила брехні і фальші (Л. Дмит-
ренко).

б) Дієслова внутрішнього фізичного стану суб'єкта, який відчувається ним проти його волі, наприклад: *бадьоритися, дрижати, дри-*

мати, марити, нездужати, паморочитися, тремтіти. Наприклад: *В голові в мене забриніло вже, а на серці заскребли тіаки миші, що здається, зразу так не скребли (М. Вовчок). У дитини заболить палець, а у матері голова (М. Номис).*

II. Дієслова зовнішнього стану можна поділити на такі групи:

а) дієслова існування: *байдикувати, бідувати, голодувати, зимувати, розкошувати, щастити, фортунити*. Наприклад: *Привикла [Параска] змалку ледарювати, розлінувалася, все б коли на готовому їй, коли б панувати (П. Мирний);*

б) дієслова локативної характеристики: *звисати, лежати, покоїтися, прилягти, сидіти, стояти, стриміти;*

в) дієслова, що називають оптичні явища: *іскрити, світитися, сяяти, блистіти;*

г) т. зв. «кольорові» дієслова, що вказують на подібність суб'єкта до того чи іншого кольору. Наприклад: *Вона [Олеся] схудла, зблідла, зчорніла й помарніла (І. Н. Левицький). Кликнули нас до покоїв. Увійшли. Аж в очах нам замигтіло: і зеленіє, і червоніє. Вона нікого не хотіла тоді бачити, не ходила обідати, жовкла і худла за один день (М. Коцюбинський).*

Також існує ряд дієслів, які можна відносити і до фізичного стану суб'єкта і до морального психічного, семантика яких розуміється з контексту. Наприклад: *Скніти (зазнавати душевною муки «внутрішній психічний» і ставати фізично слабким), надриватися (фізично і душевно), надломлюватися (втрачати душевні і фізичні сили), здрігатися, тремтіти – наприклад: *Бурчач різко здрігався від холоду (В. Козаченко) і дуже хвилюватися, розгубитися – наприклад: *Наче вихор, полетів Сірий під гору: поминаючи своє військо, Шахай знав, що все воно здрігнулося (Ю. Яновський).***

ЛІТЕРАТУРА

- Авилова 1976: Авилова Н.С.: Вид глагола и семантика глагольного слова. М. «Наука», 1976.
 Апресян 1974: Апресян Ю.Д.: Лексическая семантика: синонимические средства языка. М. «Наука», 1974.
 Васильев 1981: Васильев Л. М.: Семантика русского глагола. М., 1981.

- Елисеева 1977: Елисеева А.Г.: Семантический анализ языковых единиц, противопоставляемых по признаку действие – состояние. М. МГУ, 1977.
- Сухарина 2003: Сухарина Н.М.: Граматична та лексична семантика українського дієслова в лексикографічній системі. Автореферат, К., 2003.
- Якубова 1988: Якубова В.Г.: Развитие семантики глаголов чувств. Русский язык в национальной школе 1988/4.